

**ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО
МАЙБУТНЄ СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ДІТЕЙ З РОДИН ТРУДОВИХ
МІГРАНТІВ**

Крупник І. Р., к. психол. н., старший викладач кафедри загальної та соціальної психології

Херсонський державний університет

У статті висвітлено питання методично обґрунтованої побудови емпіричного дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя у дітей з родин трудових мігрантів. Визначено необхідність дослідження, окрім дітей з родин трудових мігрантів, повних функціональних родин та дітей-сиріт. Зазначено важливість вибору вікової категорії для якісного дослідження. Описані методики, які будуть використані для дослідження сімейних уявлень.

Ключові слова: сімейні уявлення, образ майбутньої родини, родинна депривація, діти трудових мігрантів.

В статье освещены вопросы методически обоснованного построения эмпирического исследования особенностей представлений о будущей семейной жизни детей из семей трудовых мигрантов. Определена необходимость исследования, кроме детей из семей трудовых мигрантов, полных функциональных семей и детей-сирот. Отмечена важность выбора возрастной категории для качественного исследования. Описаны методики, использованные для исследования семейных представлений.

Ключевые слова: семейные представления, образ будущей семьи, семейная депривация, дети трудовых мигрантов.

*Krupnik I.R. PROBLEMS OF RESEARCH FEATURES IDEAS ABOUT
FUTURE FAMILIE LIFE OF CHILDREN FROM MIGRANT FAMILIES*

In article questions of methodically reasonable creation of empirical research of features of representations of future family life of children from families of labor

migrants are taken up. Need of research except children from families of the labor migrants full of functional families and orphan children is defined. It is noted importance of a choice of an age category for high-quality research. The described techniques which will be used for research of family representations.

Key words: family representations, image of future family, family deprivation, children of labor migrants.

Постановка проблеми. У 2007 році в Україні до заснованого Загальному банку сімей, які опинились в складних життєвих обставинах, зовсім не випадково зараховано сім'ї трудових мігрантів. Відсутність одного чи обох батьків є не що інше, як деприваційна ситуація, в яку потрапляють діти з таких родин. Причина її виникнення в тому, що створюються життєві обставини, коли у дитини обмежені можливості задоволення важливих психічних потреб, тобто їх депривація. В результаті порушення структури сім'ї, погіршується виконання функцій, які стосуються дітей: виховна, емоційної підтримки, соціального контролю, духовна (культурна), рекреативна. Сім'я є найважливішим фактором соціалізації особистості в контексті її дії на засвоєння дитиною уявлень про свою майбутню родину, про свої майбутні стосунки у системах «чоловік – дружина» та «батьки – діти». Уявлення про сім'ю є надважливими у картині світу дитини, від яких залежить планування її подальшого життя. Формуючись, в залежності від образу життя, ці уявлення переважно дитина засвоює з найближчого навколишнього середовища – родини.

Зважаючи на роль батьківської родини у становленні сімейних уявлень, та того, що кількість трудових мігрантів у нашій державі постійно збільшується, дослідження уявлень про власну майбутню сім'ю дітей з родин заробітчан є актуальним.

Аналіз останніх досліджень. На думку таких науковців, як А.М. Бережної, М.О. Докторович, Т.І. Димної, М.І. Мушкевич, С.О. Терьохіної та ін. виховання дитини у дисфункціональній родині несе вірогідність відхилень у її сімейних уявленнях, а отже існує залежність між

стабільним шлюбом та вихованням успішного майбутнього сім'янина[1; 2; 3; 9; 13]. Ці відмінності обумовлені нестачею комунікацій, збідненням, ненаповнюваністю сімейного простору соціальними уявленнями. Інакше кажучи – родинною депривацією, що є одним із вагомих чинників викривлення уявлень молодого покоління про шлюб.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження особливостей уявлень дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя необхідно висвітлити методологічні основи дослідження, саме від методології залежить вибір методів дослідження соціальних уявлень. На першому філософському рівні для розкриття особливостей сімейних уявлень ми застосували принцип детермінізму та принцип розвитку, оскільки вплив зовнішнього середовища обумовлює зміни у психічному явищі, що вивчається, а розвиток зумовлює його індивідуальність.

На рівні загальнонаукової методології нами було застосовано структурно-функціональний підхід, який дозволяє дослідити окремі елементи сімейних уявлень та їх функції.

На рівні конкретно-наукової методології нами було застосовано: культурно-історичну теорію Л.С. Виготського; теорію потреб А. Маслоу, теорію прив'язаності Дж. Боулбі; дослідження соціальної депривації Й. Лангмейера, З. Матейчека; принципи дослідження соціальних уявлень С. Московічі та Ж. Абріка; теорію розвитку особистості Г.С. Костюка; генетико-моделюючий підхід дослідження особистості С.Д. Максименка, концепцію життєвих завдань Т.М. Титаренко.

Після аналізу наявних психологічних методик у сучасному психологічному інструментарії, ми вважаємо за доцільне на технологічному рівні використати наступні методи та методики:

- теоретичні: методи теоретичного дослідження (теоретичний аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел з даної проблематики);
- організаційні: порівняльний метод, який передбачає встановлення відмінностей в досліджуваному психічному явищі, а саме, встановлення

особливостей сімейних уявлень у вибірці дітей з родин заробітчачан у порівнянні із вибірками дітей з повних функціональних родин та дітей позбавлених батьківської опіки.

– емпіричні методи: опитування (анкетування) та психодіагностичні методики.

При розробці моделі емпіричного дослідження сімейних уявлень потрібно врахувати такі важливі складники:

По-перше, наявність родинної депривації, тобто у вибірці бажана наявність досліджуваних з високою вірогідністю впливу цього фактору. Свого роду «еталон». По-друге, вікова категорія має бути надчутлива до впливу родинної депривації та знаходитись у сензитивному періоді розвитку сімейних уявлень. По-третє, комплекс методів та методик повинен відображати уявлення особистості про майбутнє сімейне життя.

Ми вважаємо, що наслідком дії родинної депривації сімейні уявлення у дітей трудових мігрантів будуть різнитися від уявлень дітей, батьки яких працюють в Україні і не є розлученими (фактор родинної депривації відсутній у цих сім'ях) та від уявлень дітей на яких фактор сімейної депривації діє більш тотально (наприклад діти, позбавлені батьківського піклування). Для більш точного бачення зв'язку між сімейними уявленнями та родинною депривацією необхідно висвітлити наступне питання. Чи можна вважати результати діагностики сімейних уявлень у разі їх відмінності між досліджуваними групами наслідком впливу саме родинної депривації? На думку авторитетніших вчених у царині психічної депривації Й. Лангмейера, З. Матейчика особливого тесту, який би визначав наявність психічної депривації навряд чи буде винайдено. Наявність зв'язку між особливостями психічного розвитку та депривацією, можливо підтвердити лише після всебічного психологічного дослідження [7, с.134]. Стосовно дітей молодшого віку, використовують методики, які діагностують рівень розвитку моторики, мовлення, логічності мислення [12, с.21]. У підлітковому віці ці процеси не настільки страждають, внаслідок їх сформованості, від родинної депривації, щоб їх відхилення у

розвитку мали діагностичний характер. В той же час бачення життєвої стратегії, свого місця у дорослому житті, уявлення про нові соціальні ролі, в тому числі і подружні, батьківські знаходяться на піці свого розвитку, і тому якість, насиченість найближчого соціуму або, навпаки, його обмеженість, нестача контактів із значимими дорослими відіграє визначальну роль у їх формуванні. Це дозволяє нам припустити, що різниця в уявленнях про майбутнє сімейне життя у дітей трудових мігрантів від контрольних груп залежить від дії родинної депривації, вплив якої на дітей-сиріт постійний та тотальний, а у дітей з повних функціональних родин відсутній. Зважаючи на вагомість для гармонійного розвитку особистості дитини фізичної присутності батьків, в тому числі, на їх визначальний вплив на розвиток сімейних уявлень, ми можемо припустити, що відмінності результатів дослідження у дітей мігрантів і контрольних груп визначається саме впливом психічної, а точніше сімейної депривації. Керуючись вищесказаним, маємо за доцільне провести дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя підлітків у трьох групах: дітей з повних функціональних сімей, з родин мігрантів та вихованців закладів інтернатного типу.

Найбільш інформативною для дослідження різниці у сімейних уявленнях, на нашу думку, є вибірка дітей пубертатного періоду. Це вік, коли людина вже починає складати своє бачення на майбутнє життя взагалі та сімейне зокрема. Підлітковий вік є, безсумнівно, одним із сенситивних періодів становлення уявлень про сім'ю. Оскільки події, що відбуваються в підлітковому віці, викликають у нього велике враження та запам'ятовуються на все життя, цей період є визначальним для формування поглядів на життя. Це немов початок, зародження і водночас інтенсивний розвиток найголовніших структур особистості дорослої людини: світогляду, моральних переконань, ідеалів. Виникають такі якості особистості, як співчуття, готовність прийти на допомогу, без яких неможливо полюбити іншу людину. Підліток робить моральну оцінку батьків, від того, як вони ставляться один до одного, залежить формування моральних критеріїв ставлення самого підлітка до людини іншої

статі. Формується когнітивний компонент репродуктивної установки, яка є в свою чергу компонентом феномену батьківства. В кінці підліткового віку в цілому головні лінії розвитку життєвого світу, які відповідають за направленість особистості, сформувались. Тому світоглядні установки підліткового віку так чи інакше діють протягом усього дорослого життя. Розвиток образу родини у свідомості дитини з дошкільного віку до підліткового простежила у своєму дослідженні О.Г. Куліш. Важливою особливістю підліткового віку є об'єднання уявлень про сім'ю, властивих дошкільному і молодшому шкільному віку, та їх перехід на новий якісний рівень. Повністю сформований ідеальний образ родини починає слугувати критерієм оцінки реальної сім'ї [6].

В підлітковий період особистість достатньо зріла, щоб мати своє унікальне бачення майбутньої сім'ї, і в той же час, це надчутливий вік до відсутності батьківської уваги. Це стосується, зрозуміло, і дітей, батьки яких працюють за кордоном. Так, найвищі показники переживань, які виникають через від'їзд батьків, найчастіше проявляються у чотирнадцять та у сімнадцять років. Тепле, позитивне спілкування з батьком, є важливим фактором для емоційного благополуччя підлітка, для розвитку маскулінності хлопців та фемінінності дівчат[5].

В першу чергу, саме батько в сучасних українських реаліях стає трудовим мігрантом. Хоча зрозуміло, що відсутність матері у родині, з причини її праці за кордоном є не менш, а скоріше більш травматичним чинником, навіть катастрофічним для підлітка. Тому відсутність матері, найчастіше руйнує родину як таку. Брак спілкування з батьками, нестача у просторовому відношенні близьких комунікацій негативно впливає на підлітка, унеможлиблює здатність до створення моделей довірливих стосунків. У підлітка високий темп психічного розвитку, тому в нього виникає безліч потреб, які може задовольнити тільки соціально насичене, дружнє до нього середовище. Враховуючи особливості пубертатного періоду, вважається, що

руйнівний вплив депривації може бути значно сильнішим, ніж у дітей інших вікових періодів [5; 10].

Таким чином, вибірка дітей підліткового віку, яка складається з дітей-сиріт, дітей з повних сімей та дітей з родин гастарбайтерів найоптимальніше враховує вимоги дослідження впливу родинної депривації на уявлення про майбутнє сімейне життя.

Стосовно конкретних методик були використані наступні:

Авторська анкета розроблена з метою отримання важливої інформації для дослідження, такою як визначення типу родини (повна або дистантна), часу відсутності батьків, для окреслення можливого ступеню впливу родинної депривації.

Застосовані такі психодіагностичні методики: опитувальники «Превентивна задоволеність шлюбом» С.В. Ковальова, «Вимір установок у подружжя» Ю.Є. Альошиної, тест «Ваша потреба у дітях» та дві проєктивні методики (твір-оповідання «Моя майбутня сім'я» та малюнок «Моя майбутня сім'я») [8, с. 293-301; 4, с. 48-49].

Вибрані психодіагностичні методики виявляють деякі важливі тенденції щодо розбудови (структури, стилів спілкування) майбутньої сім'ї, перспективи її розвитку. А саме:

– методика «Превентивна задоволеність шлюбом» дозволяє визначити, наскільки підлітки будуть задоволені шлюбом. П'ять варіантів відповідей дають змогу отримати більш точну інформацію наскільки позитивно дитина сприймає своє доросле сімейне життя. Базове позитивне сприймання сімейного життя підвищує рейтинг сімейних цінностей у світогляді людини, мотивує особистість до створення родини та турботливого ставлення до неї, полегшує період первинної адаптації, надає запас психологічної стійкості та міцності у сімейних відношеннях.

– «Вимір установок у подружжя» у контексті дослідження допоможе виявити установки у таких важливих для благополуччя сімейного життя сферах: відношення до кохання, важливості ролі дітей, сімейного устрою,

взаємодії, ролі жінки у родині, почуттів обов'язку та відповідальності за інших, розлучення, автономності або залежності у шлюбі, матеріальних питань (враховуючи вік досліджуваних, не використовувались шкали оцінки значення сексуальної сфери у сімейному житті та відношення до «заборонності теми сексу»).

– Методика «Ваша потреба в дітях» надає можливість збільшити об'єм, необхідної для надійності результатів дослідження інформації, уточнити дані стосовно відношення до майбутніх дітей, об'єднавши їх з результатами тесту Ю.Є. Альошиної. Методика «Ваша потреба в дітях» дозволяє отримати необхідний обсяг інформації для дослідження ставлення до майбутніх дітей. Ставлення до дітей є невід'ємною частиною феномену батьківства. Чим вищий показник важливості дітей у майбутньому сімейному житті, тим більш усвідомлено, якісно та відповідально буде виконуватись виховна роль батьків. Сприймання появи власної дитини, як до фактору виникнення матеріальних проблем, обмеження свободи та розвитку власної особистості пов'язане з невисокою потребою мати дітей. Ставлення до батьківства, не як до важкої повинності, а можливості проявити свій виховний потенціал, відчуті гордість за успіхи дитини, отримати сенс життя, зрозуміло, підвищує потребу у нащадках. Ставлення до обов'язків щодо дитини, розуміння необхідності приділяти йому увагу, приймати відповідальність за нього корелює з потребою мати дітей. Методика складається з тридцяти одного твердження, що стосуються уявлень про те, які зміни в сім'ї може принести народження дитини. Питання охоплюють великий період життя сім'ї (починаючи від появи немовляти і закінчуючи підтримкою батьків в старості). Для більшої інформативності, крім відповідей – тверджень «цілком вірно» і «це невірно », запропоновані додатково варіанти «в цілому це вірно» і «це не зовсім так». При збігу з ключем твердженнями «цілком вірно» і «це невірно» присвоюється 1 бал, відповідям «в цілому це вірно» і «це не зовсім так» 0,5 бала. Чим більше балів набирає досліджуваний, тим більше у нього виражена потреба в дітях.

Також були використані дві проєктивні методики: твір-оповідання «Моя майбутня сім'я» та тест-малюнок «Моя майбутня сім'я». Проєктивні методики, крім унікальної інформації про психічне життя людини, досить гарно себе зарекомендували і при застосуванні їх з метою перевірки результатів, отриманих за допомогою тестів-опитувальників, оскільки на них менше впливає фактор соціальної бажаності відповідей. Розроблені критерії оцінки обох методик, в першу чергу, були орієнтовані на виявлення емоційного відношення до майбутньої родини, як важливого фактору, який впливає на створення та благополуччя родини.

Для полегшення роботи над твором «Моя майбутня сім'я», дітям пропонувалось відповісти на декілька запитань (маючи лише рекомендаційний характер, така конструкція роботи допомогла структурувати відповіді у окремі категорії, щоб потім статистично обробити матеріали оповідань та зробити кількісний та якісний аналіз), які висвітлювали важливі моменти бачення своєї майбутньої сім'ї. Вони стосувались емоційного компоненту сприйняття майбутньої родини, взаємовідносин членів сім'ї, моделей спілкування, батьківської поведінки, стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, віком вступу в шлюб, бажаністю та кількості дітей, наявністю чи відсутністю спільної діяльності (спільне виконання домашніх обов'язків та бажаність спільного відпочинку), критеріїв вибору шлюбного партнера (за фізичною привабливістю, матеріальним становищем, особистісними рисами).

При проведенні тесту «Моя майбутня сім'я», щоб не обмежувати дитяче бачення сім'ї стереотипами і соціальною бажаністю та отримати достовірні результати, настанови були мінімізовані. Була запропонована типова інструкція, яка надається при виконанні проєктивних малюнків. Крім того для більшої інформативності результатів (визначення розподілу ролей, характеру взаємовідношень, присутності спільної діяльності, наявності показників конфліктності, ворожості, ізольованих фігур, тощо) дітей націлювали на виконання динамічних малюнків (які добре себе зарекомендували у дослідженнях дітей підліткового віку).

Охарактеризована батарея методик у комплексному застосуванні, дає змогу дослідити особливості уявлень про майбутнє сімейне життя у дітей підліткового віку по найважливішим критеріям, а саме: позитивне або негативне відношення до сімейної сфери взагалі, моделі побудови родини, відношення до дітей, уявлення про подружні взаємовідношення, розподіл ролей та розуміння функцій батьківства.

Висновки. Проблеми трудової міграції в контексті її впливу на родину в цілому, та на дітей зокрема, має багато аспектів для вивчення. Дослідження сімейних уявлень як фактору, котрий впливає на все подальше життя дитини є дуже важливими. Для ґрунтовного дослідження та порівняльного аналізу особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя, які виникли внаслідок родинної депривації, необхідно враховувати вік досліджуваних та наявність або відсутність впливу родинної депривації у вибірках. Ми вважаємо, що діти підліткового віку з повних функціональних родин, діти позбавлені батьківської опіки та діти з родин трудових мігрантів повністю відповідають цій вимозі. Також слід використовувати діагностичний інструментарій, який відповідає цілям дослідження. Запропоновані методики доцільно використовувати для розв'язання завдання вивчення особливостей сімейних уявлень у дітей з родин трудових мігрантів.

Література:

1. Бережная А.М. Развитие представлений о брачном партнере у студентов педагогических вузов : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А.М. Бережная. – Ставрополь, 2007. – 21 с.
2. Докторович М.О. Неповна сім'я: Особливості роботи соціального педагога / М.О. Докторович. – К. : Шкільний Світ, 2010. – 128 с.
3. Дымнова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т.И. Дымнова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 46-56.
4. Заморуєва В.В. Діти без сім'ї: підготовка до життя / В.В. Заморуєва. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.

5. Калина О.Г. Влияние образа отца на эмоциональное благополучие и полоролевою идентичность подростков : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Калина Олег Геннадьевич . – М., 2007. – 152 с.

6. Кулиш О. Г. Взаимосвязь образа семьи и развития самосознания у детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возрастов: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Кулиш Оксана Геннадьевна. – М., 2005. – 213 с.

7. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага : Мед. изд-во Авиценум, 2009. – 162 с.

8. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи: учеб. пособие-практикум для студ. фак. Психологии высш. учеб. заведений / А.Г. Лидерс. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – С. 293-301.

9. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / М.І. Мушкевич. – Рівне, 2002. – 21 с.

10. Попова С.П. Психосоматические особенности детей и подростков 7-13 лет, проживающих в условиях сочетанного воздействия отцовской депривации и химического загрязнения окружающей среды : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.02 «Психофизиология» / С.П. Попова. – Ставрополь, 2011. – 24 с.

11. Прихожан А.М. Психология сиротства / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с.

12. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании : Учебное пособие / Е.И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 529 с.

13. Терехина С.А. Образы родительской и будущей семьи у девочек-подростков с делинквентным поведением: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Терехина Светлана Алексеевна. – М., 2006. – 196 с.